

CRITICA LITERARĂ BĂNĂȚEANĂ. REPERE CONTEMPORANE

Delia Badea

Cuvinte-cheie: critică literară, Banat, spațiu cultural, tablou critic contemporan, revista literară

Redescoperirea și afirmarea spațiului cultural local a reprezentat, fără îndoială, una dintre tendințele definitorii ale anilor '90. Grație puterii financiare, capitala a continuat, însă, să rămână, în mod păgubos, fără rivali: „Centrele regionale nu doar că nu o pot concura – constata, în anul 2006, criticul Mircea Mihăieș -, dar distanța dintre București și orașe ca Iași, Cluj și Timișoara crește pe zi ce trece.” (Cătălina George, *Cultura de provincie aleargă după buletin de București*, „Cotidianul”, 17.05. 2006). Convinși de viabilitatea „policentrismului creator” (Cornel Ungureanu), oamenii de cultură și „de fapte” ai locului s-au implicat activ într-o serie de mișcări culturale locale, menite să dovedească faptul că Banatul reprezintă, fără doar și poate, un spațiu „definit altfel decât sub semnul Bucureștilor sau al Ardealului” (Cornel Ungureanu).

Această redescoperire a spațiului cultural local a avut la bază o serie de reviste culturale care au reușit, cel puțin în cazul Banatului, o coagulare a vieții culturale și o impunere a elitelor /individualităților vieții literare. Iată de ce, în continuare, în încercarea de schițare a unor repere ale criticii bănățene contemporane, vom avea în vedere trei dintre revistele culturale reprezentative pentru spațiul cultural banatic: „Orizont” (Timișoara), „Banat” (Lugoj) și „Reflex” (Reșița).

Livius Ciocârlie și Școala cronicarilor literari de la „Orizont”

Livius Ciocârlie reprezintă confirmarea deplină a teoriei conform căreia Bucureștiul atrage elitele (a se vedea și cazul Mircea Martin). Voce distinctă în critica literară românească, universitarul timișorean, stabilit de câțiva ani la București, s-a impus prin prospețimea scriiturii, eleganța, discreția, rafinamentul și erudiția unui cititor cu gusturi alese. Criticul Cornel Ungureanu îl așeza, firesc, alături de marile personalități culturale ale spațiului banatic: „Banatul a dat culturii române de azi un mare număr de teoreticieni: Mihail Șora (n. 1916, Ianova, lângă Timișoara), Mariana Șora (n. 1917, Timișoara), Virgil Nemoianu (n. 1940, București, cu părinți și bunici din Banat), Mircea Martin (n. 1940, Reșița) Mihai I. Spăriosu (n. 1944, Deta) și părea normal ca, după *Realism și devenire poetică în literatura franceză* (1974), *Negru și alb. De la simbol simbolul romantic la textul modern* (1979), *Mari corespondențe* (1981), *Eseuri critice* (1983), Livius Ciocârlie să continue tradiția acestei zone de contact etnic – de deschidere către Europa și către lume. Să abandoneze regimul teluric al literațiilor locale spre a se înălța în universul pur al ideilor modernității / modernizării.” (*Geografia literaturii române, azi*, IV. , *Banatul*, Pitești, editura Paralela 45, 2005, p. 138). În anii '90, într-o perioadă dominată de dispute și polemici aprinse, ținând refacerea clasamentelor literare, Livius Ciocârlie a fost unul dintre puținii critici moderați, practicând cu luciditate un discurs temperat, refuzând să impună ierarhii și îndemnând de fiecare dată la rigoare și obiectivitate: „Ce s-a întâmplat cu

literatura noastră după 1945 încă nu știm bine, sau știm într-un fel care se va modifica în timp, iar începutul acelei modificări, pare-se, a venit. A venit, pare-se, și pentru că avem deja un recul și pentru că a intervenit o ruptură în urma căreia, probabil, felul de a citi se va schimba. Mă gândesc la o modificare reală, nu la una pe care ne simțim obligați să ne-o impunem fiindcă am intrat în altă epocă și vrem să ne distanțăm de cea revolută. (...). Suntem condamnați la subiectivitate, fie că vrem să apărăm valorile care ne-au fost contemporane, fie că vrem să-i punem epocii cenușă în cap. De aceea, aștept de la o nouă generație de critici privire senină, netulburată de demonii interiori.

Ierarhiile se vor modifica – afirmă criticul -, chiar dacă, poate, nu în mod esențial. Ele se modifică tot timpul, iar după o istorie frământată, cum a fost a noastră, cu atât mai mult. Nimeni nu poate să împiedice acest proces. Că astăzi, el e generat, pe alocuri, de înverșunare este adevărat, însă înverșunarea nu e sfetnic bun. Celor înverșunați le-aș propune să-și privească propria viață cu aceiași ochi. De obiectivitate este nevoie”. (Livius Ciocârlie în „Caiete critice”, 11 – 12 / 1996).”

Analizând spațiul prozei contemporane din poziția de „*insider*” (Gheorghe Crăciun), criticul – prozator continuă să ofere judecăți de o mare finețe disociativă, evitând, cu grijă, orice fel de abuz, fie acesta terminologic ori temperamental. Eseist sagace, cu un

discurs de o teribilă limpezime a ideilor și o rigoare conceptuală inconfundabilă, Livius Ciocârlie rămâne una dintre vocile reprezentative pentru critica literară contemporană. Din „școala lui Livius Ciocârlie”, vin, de altfel, aproape toate elitele criticii literare bănățene.

Între cronicarii literari ai „Orizontului”, revista în jurul căreia s-au adunat cam toți foiletoniștii de valoare ai Timișoarei, **Cornel Ungureanu** este o voce distinctă, inconfundabilă și o autoritate incontestabilă, un excelent comparatist și istoric al literaturii. Erudit recunoscut al spațiului banatic și un fin degustător al literaturii contemporane, preocupat de actualitatea literară imediată, supervizând cu egală pasiune, atât debuturile timide, cât și împlinirile celor deja consacrați, foiletonistul trăiește prin lectură. „Pagina sa din „Orizont” – notează criticul Dorin Murariu – a devenit de-a lungul anilor o adevărată instanță, unde cărțile vin de bunăvoie pentru a înfrunța verdictul. Înțeleghător adesea, malițios, uneori, criticul se lasă pătruns de plăcerea lecturii și de spectacolul ideilor” (Dorin Murariu, *Biblioteca din Vest*, Timișoara, editura Brumar, 2005, p. 28 - 29). Interesat deopotrivă de text și de context, Cornel Ungureanu propune un discurs critic fascinant și relevant, erudit și autoritar, schițând prin opera sa o istorie vie a literaturii contemporane, cartografiată pe coordonatele unei provincii. Mizând pe viabilitatea policentrismului creator, criticul propune / impune „înlocuirea unui tipar / canon care leagă ierarhiile de un centru –

de o capitală – evitând înțelegerea „provinciei”.” (*Geografia literaturii române, azi*, IV. , *Banatul*, Pitești, editura Paralela 45, . 2005, p. 277). Pornind de la triada național – multinațional - european, criticul trasează o geografie - istorie a literaturii contemporane, având în centru conceptul de *specificitate*: „Eu scriu o Geografie a literaturii, de fapt o Istorie a literaturii, care arată că hotarele nu despart, ci unesc. Realizează dialoguri importante. Redefinesc granițele” (*De ce să rămânem ilegaliștii speranței?*, interviu realizat de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, „Orizont”, nr. 8, 2008, p. 4). Prezent și în celebra „lista lui Manolescu”, Cornel Ungureanu reușește, prin talent critic, relevanța și originalitatea discursului, să spargă granițele provinciale, fiind una dintre puținele voci critice „din provincie” care se bucură de autoritatea și recunoașterea rezervate elitelor „de la centru”.

Foști elevi ai lui Livius Ciocârlie, **Adriana Babeți** și **Mircea Mihăieș** sunt , de asemenea, critici consacrați ai „Orizontului”. Eseurile Adrianei Babeți aduc în paginile revistei teme legate de spațiul cultural timișorean integrat, de fiecare dată, firesc, culturii central europene. Comparatist de excepție, înzestrată cu virtuți didactice extraordinare, semiotician și teoretician erudit, Adriana Babeți este o prezență carismatică inconfundabilă în viața literară bănățeană. Studiile sale consacrate dandysmului pun în valoare talentul

hermeneutic al autoarei, erudiția și vocația de semiotician. Preocupată de relațiile dintre istorie și subiectivitatea scriitorilor, Adriana Babeți propune cititorilor, număr de număr, eseuri captivante. Interviuurile / dialoguri realizate pentru paginile revistei „Orizont” cu mari personalități culturale sunt, fără doar și poate, printre cele mai așteptate materiale: „Întotdeauna dialogurile - interviurile Adrianei au fost „cele mai bune”. Și cu Czeslaw Milosz, și cu Al. Paleologu și cu Vladimir Tismăneanu și cu Susan Sontag și cu Mihai sau Mariana Șora. Ea știe să-l facă pe subiectul interviului să trăiască, să se desfășoare, să se simtă bine vorbind despre sine. (...) Are un fel de căldură care-l ajută pe convorbitor să fie și să rămână el însuși. Probabil, succesul pe care îl are la catedră se datorează și acestui har special”. (Cornel Ungureanu, *De la o enciclopedie la alta*, „Revista 22”, 23 decembrie, 2003).

Oarecum împărțit între Timișoara și București, fiind vicepreședinte al Institutului Cultural Român, **Mircea Mihăieș**, și el „orizontist”, s-a impus ca unul dintre principalii doctrinari ai generației 80. Dezinvolt și dezinhibat, subtil și cel mai adesea acid ironic, trecând prin sita comentariilor realitatea cotidiană, criticul nu ezită să demaște în articolele sale „chipurile și măștile politicienilor, (...), fețele României și ale românilor, trufia capitalei și resemnarea provinciei (...). Totul livrat în ambalajul inconfundabil al unui scriitor talentat” (Dorin Murariu, *Biblioteca din Vest*, Timișoara, editura Brumar, 2005, p. 137.).

Alături de cei trei cronicari evocați, o contribuție esențială la prestigiul criticii literare bănățene o au eseistii, cei care, cu profesionalism, număr de număr, ne țin conectați la actualitatea literară vie. Cronica literară ridicată la rang de eseu poartă semnături cu mare

prestanță. Îi amintim pe: carismaticul **Marcel Tolcea**, originalul hermeneut cu a sa inconfundabilă rubrică „La tolce vita”, **Șerban Foarță**, **Vasile Popovici**, **Daniel Vighi**, **Lucian Alexiu**, **Viorel Marineasa**, **Grațîela Benga**, **Marian Odangiu**, **Alexandru Ruja**, **Dana Nicoleta Popescu**, **Cristina Chevereșan**. Sunt nume, nu puține, ce nu mai au nevoie de prezentare, iar marele merit al colectivului redacțional al „Orizontului” timișorean stă în faptul de a fi reușit să adune și să mențină constant între copertile revistei întreaga elită a spațiului cultural bănățean.

Un alt profesionist al foiletonului critic este profesorul universitar **Adrian Dinu Rachieru**. Sociolog de formație (și de vocație!), colaborator permanent la numeroase reviste culturale din țară și de peste hotare („Orizont”, „Luceafărul”, „Convorbiri literare”, „Rostirea românească”, „Tribuna”, „Glasul Bucovinei” ș.a.), Adrian Dinu Rachieru face parte dintre acei cronicari neobosiți, mereu racordat la prezentul cultural, cu un discurs critic livresc a cărui originalitate vine dintr-o benefică îmbinare a cercetării critice cu incursiunile sociologice. Recunoscut unanim pentru extraordinarul spirit al echilibrului demn de invidiat la un critic literar în zilele noastre, scriitura sa se impune prin pertinența comentariului, spectacolul ideilor și eleganța stilului, într-un discurs devenit „marcă personală”. În sfera criticii literare, A. D. R. optează pentru un pluralism civilizată al opiniilor, singurul care poate asigura, în concepția criticului, o reșezare a valorilor pe criterii strict estetice:

„ **Seceta proletcultistă**, - notează **Adrian Dinu Rachieru** - **realismul canonic**, **capacitatea imitativă etc. obligă la reșezarea valorilor și prefacerea hărții literare.**

Dar nu prin „decrete“ generaționiste! Valorile coexistă în oglinda culturală, relieful axiologic e accidentat iar rocadele, atunci când se produc, au – necesarmente – o motivație estetică, nu biografică. Încât frenezia revizuirilor, firească pentru generațiile care vin, echipate cu un alt cod de lectură pe suportul relaxării ideologice trebuie să împace, credem, redeșteptarea sentimentului național cu mentalitatea europeană, dincolo de false discordii și păguboase exclusivisme.” (Adrian Dinu Rachieru, *„Rădăcinile arheale“ și „conștiința sfâșiată“*, „Intermundus media”, 9 iulie 2007).

Cronicarii lugojeni. Constantin Buiciuc și Dorin Murariu.

Asemenea „Orizontului” timișorean, revista lugojeană „Banat” reușește să adune în paginile sale cronicari și esești care asigură prestigiul de netăgăduit al publicației. Sub conducerea directorului Iosif Crăciunescu, redactorii Dorin Murariu, Constantin Buiciuc și Simion Dănilă, alături de neobosita Adriana Weimer (secretar general de redacție) adună, număr de număr, studii, cronici și eseuri sub semnătura unor personalități recunoscute. Îi amintim aici pe: **Maria Bologa, Cristian Ghinea, Remus Valeriu Giorgioni, Constantin Tufan Stan, GrațIELA Benga, Ela Iakab, Dan Florița Seracin, Eugen Dorcescu.** Între acești redevabili esești, **Constantin Buiciuc** se distinge drept unul dintre cei mai talentați și

totodată mai modești critici ai spațiului cultural bănățean. Prezență discretă dar mereu așteptată în numerele „Banatului” lugojean, analizele sale critice au dobândit statutul unor veritabile repere pentru istoria literară contemporană. Acribia cercetătorului pasionat este dublată, de fiecare dată, de bucuria onestă de a revela calitățile textului, într-un discurs critic ce îmbină în mod fermecător erudiția cu pasiunea.

Adept, asemenea lui Cornel Ungureanu, al conceptului de *geografie literară*, un alt critic lugojean, **Dorin Murariu**, se impune în paginile „Banatului” ca unul dintre cronicarii profesioniști ai vieții culturale bănățene. Cronicile sale, de o delicatețe admirabilă, surprind liniile esențiale ale operelor comentate, într-un discurs în care criticul se vede adesea dublat de prozator sau de comparatist. Practicând o critică de implicare, participativă, cronicarul coboară de fiecare dată cu grijă în adâncurile operei, cercetează hățișurile epice pentru a aduce la suprafață aspectul esențial al textului. Scriitura sa vădește erudiție și acea plăcere a lecturii ce însoțește criticii de vocație, implicați și aplecați asupra cărților : **„discursul critic al lui Dorin Morariu nu rămâne, în nici un fel, un examen neutru, ci o repovestire participativă, un film despre. Unde verbul dominant nu e niciodată a judeca, ci, întotdeauna, a rezona. Aceasta constituie nota particulară a întreprinderilor criticului lugojean: capacitatea de a reconstitui universurile ficționale, de a le**

recompune în procesul de decantare a lecturii critice, pentru a le prezenta, astfel, cititorului.” (Olimpia Berca, *Departa de centru, aproape de centru*, Editura on-line Semănătorul, 2009, p. 20).

Criticii de la „Reflex”. Ada Cruceanu.

După cum mărturisea însuși poetul Octavian Doclin, sufletul revistei „Reflex”, eseurile și cronicile criticilor reșițeni reunite în paginile revistei dau seama despre „*arta, cultura și civilizația* Banatului de azi și din totdeauna, scrisă de oamenii lui, dar deschisă și celor care au ceva de spus despre această provincie românească, ținut cu o istorie mai altfel, o tradiție și un statut cultural mai aparte” (Octavian Doclin, *Încă două-trei precizări necesare*, în *Reflex*, anul I, nr. 3, decembrie 2000, p. 1).

În acest context, studiile **Adei Cruceanu**, prezență constantă în paginile revistei, propun o perspectivă teoretică modernă, pluridisciplinară. Spirit analitic meticulos, jonglând, cu lejeritatea specialistului, cu concepte ținând de sfera barocului, a antropologiei, psihologiei ori poeticității, fină cunoscătoare a formalismului european, Ada Cruceanu rămâne unul dintre observatorii neobosiți ai vieții culturale bănățene. **Radu Ciobanu, Ionel Bota, Valy Ceia, Olimpia Berca sau Eugen Dorcescu** sunt doar câteva dintre numele eseistilor de referință care semnează, de asemenea, cu pasiune și profesionalism, în paginile

„Reflexului” reșițean.

Mircea Martin și critica universitară bănățeană

Alături de cronicarii literari, foiletoniștii și eseiștii deja evocați sau doar amintiți, critica literară bănățeană include o latură universitară, oferind studii de poetică, stilistică, ori teoria literaturii, așadar texte de metodă, cu susținere epistemică, într-un cuvânt metaliteratură.

Unul dintre cei mai importanți teoreticieni postbelici, este, cu certitudine, bănățeanul **Mircea Martin**, reșițean stabilit la București. „Singurul critic dintre teoreticieni”, cum îl numea Al. Cistelean, Mircea Martin este mentorul literar și cultural al unei întregi generații. Preocupat de tipurile gândirii și rostirii creatoare, abordând demersul critic ca act de identificare, teoreticianul construiește în studiile sale un veritabil program critic, un model hermeneutic complex, pentru care fidelitatea față de text este esențială: „Nu înțeleg actul critic altfel decât ca participare, ca «experiență». Critica e una, indiferent de pretexte, și identitatea ei o dă efortul interpretativ. Pentru mine acesta presupune o încercare de identificare infinit repetată. Ținta oricărei exegeze trebuie să fie aceea de a întâlni conștiința unei opere (nu pe cea a autorului) și de a-i reda (sau atribui) o coerență semnificativă” (Mircea Martin, *Generație și creație*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 5-6). Adept al gândirii critice raymondienne, practicând el însuși o critică de identificare pentru care are, fără doar și poate, o înclinație instinctivă, Mircea Martin impune o viziune organică asupra istoriei literare, insistând de fiecare dată asupra coerenței demersului interpretativ. Pentru autorul *Singurei critici*, critica înseamnă, înainte de toate, înțelegere: „Ea nu este iubire pentru că iubirea se dispensează de înțelegere. Sunt critici, după cum sunt oameni în genere, care nu înțeleg decât ceea ce iubesc. Sunt alți critici și, de bună seamă, alți oameni care nu iubesc decât ceea ce înțeleg. Cred că un critic ar trebui să înțeleagă și ceea ce nu iubește; după cum ar trebui să se apropie cu iubire de ceea ce nu

înțelege: să depășească momentele de contrariedade sau de opacitate printr-un elan de simpatie penetrantă. Înțelegerea deci, ca putere de supunere la obiect, ca probă de plasticitate spirituală, ca sfidare a închistării și suficienței, ca semn că dialogul există și comunicarea – comuniunea chiar – sînt posibile.”

Dintre teoreticienii literaturii rămași pe meleaguri bănățene, **Crișu Dascălu, Ilie Gyurcsik, Livius Petru Bercea**, alături de întemeietorul școlii stilistice timișorene, profesorul **G.I. Tohăneanu**, sunt câteva dintre numele cu rezonanță pentru critica universitară. Stilistician și semiotician recunoscut, **Crișu Dascălu** s-a impus ca unul dintre principalii teoreticieni ai limbajului poetic de la noi. Sobru, obiectiv și imparțial în judecarea axiologică a literaturii, criticul aduce în discuție în studiile sale câteva ipoteze esențiale de reinterpretare a limbajului poetic românesc, pornind de la supoziția că în evoluția limbajului poetic pot fi detectate atât *continuități*, cât și *discontinuități*. Chiar atunci când analizele propuse vizează autori deja consacrați, criticul pornește la drum ca și când s-ar scrie despre ei, acum, întâia dată.

Cât privește șansele de afirmare ale literaturii bănățene, acestea depind, în concepția stilisticianului, în mare măsură de „capacitatea celor care o fac de a concura în modul cel mai serios valorile naționale, de a deveni valori naționale și, dacă se poate, chiar universale” (Crișu Dascălu, în *Anchetele revistei „Reflex”*, nr. 7-8-9 / 2004, p. 9).

Aceeași preocupare pentru studiul limbajului poetic o împărtășește și stilisticianul **Livius Petru Bercea**, cel care, prin studiile sale, manifestă o preferință vădită pentru clasicii literaturii. Pentru Livius Petru Bercea, preocupat în special de tehnicile de constituire ale limbajului figurat, de polisemia construcțiilor metaforice, limbajul operei literare reprezintă, de fiecare dată, o componentă esențială a textului.

Un alt semiotician remarcabil este universitarul **Ilie Gyurcsik**. Dascăl eminent, erudit și model pentru generații întregi, Ilie Gyurcsik este teoreticianul preocupat de paradigmele modernității, punând în permanență literatura în dialog cu disciplinele învecinate. Coleg de generație cu Livius Ciocârlie, Ilie Gyurcsik rămâne o prezență discretă dar deloc neglijabilă în spațiul comparatisticii contemporane.

Lexicografii literari

Alături de cronicari, foiletoniști, esești și critici universitari, istoricii literari bănățeni vin să completeze tabloul critic al acestui spațiu cultural. Merită menționate aici numele unor autori a căror contribuție în spațiul literaturii bănățene este remarcabilă: **Olimpia Berca, Alexandru Ruja, Diana Zărie, Paul Eugen Banciu și Aquilina Birăescu** sunt semnatarii unor dicționare critice esențiale pentru acest spațiu cultural.

Dicționarul scriitorilor bănățeni al Olimpiei Berca, alături de numeroase alte volume consacrate de autoare peisajului literar contemporan (*Lecturi provinciale, Despre maestri, Provincia literară, Departe de centru, aproape de centru*), precum și *Dicționarul scriitorilor din Banat*, coordonat de Alexandru Ruja, sau volumele *Scriitori și lingviști timișoreni* (Aquilina Birăescu și Diana Zărie), *Timișoara literară* (Paul Eugen Banciu și Aquilina Birăescu) dovedesc preocuparea constantă a acestor teoreticieni pentru viața literară contemporană, ei oferind, prin lucrările lor, portrete literare reprezentative, dar și o serie de necesare recuperări, esențiale pentru spațiul cultural banatic.

Schițat prin câteva dintre reperele sale esențiale, tabloul criticii literare bănățene se conturează, astfel, cu linii precise, cu un colorit aparte ce-i asigură individualitatea dar și cu impunerea unor valori / elite general recunoscute. Confirmând fără doar și poate viabilitatea „policentrismului creator”, criticii literari ai spațiului banatic completează firesc harta critică națională, împlinind, astfel, spusele lui Cornel Ungureanu: „Identitatea noastră europeană, răsăriteană sau balcanică nu instaurează un sistem de opoziții, ci un tip de dialog, necesar lumii de azi și, mai ales, lumii de mâine” (*Geografia literaturii române, azi, IV, Banatul, Pitești, editura Paralela 45, 2005, p. 277*). Rămâne ca istoria literaturii să confirme sau, dimpotrivă, să infirme, viabilitatea criticii literare din acest spațiu cultural.

LA CRITIQUE LITTÉRAIRE DE BANAT. QUELQUES RÉPÈRES CONTEMPORAINES

(Résumé)

Mots clés: *critique littéraire, Banat, espace culturel, tableau critique contemporaine, revue littéraire*

L'étude sur *La critique littéraire contemporaine de Banat* se propose de tracer, par

ses personnalités les plus représentatives, le tableau de la critique actuelle de Banat. En prenant comme point de départ le concept du *policentrisme créateur*, notre approche vise des noms importantes de cet espace géographique et culturel, en insistant toute une fois sur les échos de la critique de Banat au déla des frontières locales.

On a souligné le fait que, dans l' affirmation d' un certain espace culturel un rôle essentiel revient aux revues littéraires locales, celles qui doivent coaguler la vie culturelle d' une region et imposer ainsi les élites / individualités de la vie culturelle, voire de la critique littéraire de telle ou telle région.

Quant à la structure de cette approche, nous avons proposé 3 grandes catégories pour les critiques littéraires: la cronique littéraire (les essaistes), les universitaires et les historiens littéreares.

Tracé par ses repères éssentieles, le tableau de la critique littéraire de Banat se révèle comme un tout particulière, avec son individualité mais aussi avec ses individualités bien différentes, devenues des valeurs généralement reconnues.